

نقش سیاست‌های اقتصادی شاهان نخستین ساسانی در تحول کانون‌های شهری و تجاری

فرهاد نام برادرشاد^۱

پرویز حسین طلایی^۲

چکیده

با روی کار آمدن ساسانیان به عنوان شهرسازان بزرگ ایران باستان شهرنشینی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت؛ تا جایی که شهرهای متعددی که با نام پادشاهان این سلسله ایرانی پیوند خورده بود در نقاط مختلف ایران شهر پا به عرصه‌ی وجود گذاشت. گسترش شهرها و توجه به مسئله‌ی شهرنشینی در دوره‌ی ساسانی معلول عوامل مختلفی بود که در پژوهش حاضر از جنبه‌ی اقتصاد سیاسی مؤثر در تحول و توسعه‌ی شهرها مورد بررسی قرار گرفته است. از این رو، این پژوهش بر اساس روش مطالعات تاریخی و با تکیه بر منابع دست اول و نیز پژوهش‌های جدید در پی پاسخگویی به این پرسش است: مؤلفه‌های اقتصادی چه نقشی در ساخت شهرها داشته و چگونه باعث تحول کانون‌های بازرگانی و تجاری در دوره‌ی ساسانی شده است؟ بررسی این مسأله از راه تبیین و تحلیل تاریخی نشان می‌دهد که از سویی دولت ساسانی با حمایت از تمرکزگرایی و شهرسازی به دنبال سیاست پایدار در جهت تغییر بنیان‌های اقتصادی و بازرگانی سنتی بود. از سوی دیگر، با تمرکز دادن افراد و صنعتگران در درون شهرهای نوپدید و کانون‌های تجاری و حمایت از آن‌ها این مناطق را از نظر اقتصادی تبدیل به نواحی استراتژیک و جذاب برای مهاجران کرد؛ تا جایی که توسعه‌ی شهرسازی و شهرنشینی منتهی به رشد صنایع و دادوستد تجاری شد و به جدایی و شکاف طبقه‌ی هوتخشبد (صنعتگران) از واستریوشان (کشاورزان) کمک کرد.

واژه‌های کلیدی: شهرسازی، توسعه‌ی شهرنشینی، تمرکزگرایی، سیاست‌های اقتصادی.

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران باستان دانشگاه شهید بهشتی، کارشناس اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

farhad.1363@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ دانشگاه شهید باهنر کرمان parviztalae@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۱۱

مقدمه

تفکر در خصوص تهیهی طرح برای شهر و بررسی ابعاد مختلف توسعهی آبی آن در جهان از قدمت زیادی برخوردار نیست. واقعیت آن است که مدت زمان قابل تصور برای تفکر و تهیهی طرح شهری حداکثر دو قرن است که از اوایل قرن نوزدهم به بعد را شامل می‌شود. بنابراین، شهرسازی نسبت به برخی علوم دیگر از عمر کوتاهی برخوردار است و خصوصاً در جریان تحولات انجام گرفته در طول دو سدهی اخیر نیز با نوساناتی مواجه بوده است که بعضاً دگرگون‌کنندهی برخی بنیان‌های اساسی این علم شده است. در ایران نیز با اینکه سابقه‌ی تهیهی طرح توسعهی شهری قدمت اندکی دارد؛ اما میراث به جای مانده از پیشینیان که بعضاً قبل از میلاد را نیز در بر می‌گیرد، حکایت از وجود تفکر پیش‌اندیشیده‌ای دارد که اگر چه با مفاهیم امروزی هماهنگ نیست؛ اما قطعاً در زمان خود حاکی از وجود طرح‌ریزی اندیشمندانه‌ای بوده است. وجود مجموعه‌ی تخت جمشید، پاسارگاد، معبد چغازنبیل در هفت تپه‌ی خوزستان، ارگ بم کرمان، تپه‌ی سلیک کاشان، شهر سوخته‌ی سیستان و بلوچستان، شهرهای شاپور و اردشیر خوره (فیروزآباد) در فارس، جندی‌شاپور و ایوان کرخه در خوزستان، بابل و تیسفون و بسیاری دیگر همگی حکایت از این دارد که سازندگان بناهای فوق‌الذکر از پیش نیازسنجی و امکان‌سنجی کرده و جمیع شرایط اقلیمی و سازه‌ای، امنیتی و غیره را در نظر گرفته و براساس تلفیق متناسب آن‌ها با یکدیگر به ساخت اقدام کرده‌اند.

۱.۱ بیان مسئله

در طول دوره‌ی شاهنشاهی ساسانی تمرکزگرایی تأثیر بسزایی بر تجارت و اقتصاد دولت و کشور داشت. از مهم‌ترین مؤلفه‌های تمرکزگرایی، شهرسازی و توجه ویژه‌ی شاهان ساسانی به بنیاد شهرهای تازه تأسیس و بازسازی برخی از شهرهای قدیمی بود. در این رابطه باید گفت که ساختن شهرهای نو بنیاد از اختیارات شاه بود^۱ (کریستن‌سن، ۱۳۷۸: ۹۹) و کسی بدون اجازه‌ی شخص شاه نمی‌توانست دست به انجام چنین کاری بزند و در حقیقت نوعی اعلان استقلال و طغیان و تمرد در برابر شاه محسوب می‌شد.^۲ به همین خاطر باید گفت در فرهنگ دوران باستان شاه و شهر با هم عجین بوده‌اند. در این دوره رشد صنایع شهری نیز در توسعه

۱. شهر نو بنیاد عبارت از حضور یک سازمان سیاسی به نام حکومت یا دولت بود که سازمان‌دهی و اداره‌ی جامعه و تهیه‌ی قوانین و ایجاد و تنظیم ضوابط را بر عهده داشت و نظارت بر اجرای آن‌ها و جلوگیری از تجاوزها و برقراری نظم اجتماعی را وظیفه‌ی خود می‌دانست و حفاظت از شهر و ایجاد حصار و استحکامات و به خدمت گرفتن نیروهای دفاعی، حمایت از فعالیت بازرگانی، فراهم آوردن موجبات رشد صنعت، جمع‌آوری مالیات و بسیاری موارد دیگر را بر عهده داشت. در متون پهلوی شهر ظاهراً همیشه به معنی مملکت شاهنشاهی بود و القابی که جزء نخستین آن کلمه‌ی شهر است، همواره حاکی از عمال بلندپایه‌ای بوده که بر همه‌ی کشور حکم آنان نفوذ داشته است.

۲. اردشیر با ساختن دارابگرد بدون کسب اجازه از اردوان چهارم متمرّد محسوب شد.

و گسترش شهرها بی‌تأثیر نبود، تا جایی که باید اذعان کرد که شهرسازی در عصر ساسانی - متأثر از ضرورت و نیازهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی - شتاب فزاینده‌ای یافت و به‌طور چشم‌گیری بر شمار شهرها و جمعیت متمرکز در مناطق مستعد افزود.

به هر حال، طرح‌های شهرنشینی ساسانیان سیل جمعیت را از سایر بخش‌های نجد ایران از طریق کوچ اجباری به سوی شهرها سرازیر کرد، کما اینکه تأمین هزینه و بهره‌جستن از نیروهای انسانی متخصص به منظور ایجاد کانال‌ها و غیره بدون حضور دولت نمی‌توانست به اجرا درآید. در مناطق و ایالاتی که تحت مدیریت و نظارت مستقیم قدرت مرکزی قرار داشتند، مکرر شهرهای جدید ساخته می‌شد و زیست‌گاه‌های پیشین تجدید بنا و به سکونت‌گاه‌های شهری تبدیل می‌گشت. بنابراین، با توجه به اهمیت موضوع در این پژوهش سعی شده است از منابع اصلی و تحقیقات پژوهشگران استفاده شود تا بتوان با کنار هم قرار دادن این منابع و با استفاده از برهان خلف به بررسی و تحلیل سیاست اقتصادی شاهان ساسانی در قبال شهرسازی و تمرکزگرایی پرداخته شود. روش و انجام کار تحقیق توصیفی - تحلیلی بر پایه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای است. بدین صورت که ابتدا به گردآوری اطلاعات و داده‌های تاریخی و سپس بعد از دسته‌بندی و تنظیم به نقد و بررسی آن‌ها پرداخته شده است. در پایان نیز تحلیل داده‌ها و اطلاعات تاریخی به تدوین پژوهش حاضر انجامیده است.

۱.۲. پیشینه و اهمیت پژوهش

در حوزه‌ی ساخت شهرها توسط شاهان ساسانی پژوهش‌های ارزشمندی به‌صورت کتاب و مقاله توسط مورخان و محققان تاریخ ایران دوره‌ی ساسانی به رشته تحریر درآمده است. این پژوهش‌ها با توجه به موضوع مورد بررسی به‌صورت جامع و مانع دربرگیرنده‌ی سیاست‌های اقتصادی شاهان ساسانی برای ایجاد شهرها نیست. در واقع این پژوهش‌ها در کنار اطلاعاتی که به دست می‌دهند به‌صورت پراکنده به سیاست‌های اقتصادی شاهان ساسانی نیز اشاراتی داشته‌اند. بنابراین، این آثار باوجود داشتن اطلاعات مفید به‌صورت همه‌جانبه دربرگیرنده‌ی موضوع این پژوهش نیستند، اگرچه در زمره‌ی منابع به شمار می‌آیند. از جمله مهم‌ترین این منابع می‌توان به کتاب‌های مهم زیر اشاره کرد: کتاب شهرستان‌های ایرانشهر که متنی به زبان پارسی میانه است و با نام بردن از شهرهای سراسر آسیای میانه، نجد ایران و بین‌النهرین، چشم‌انداز خوبی از این طرح اقتصادی شاهان ساسانی در اختیار ما می‌گذارد. بسیاری از این شهرها به‌وسیله‌ی شاهنشاهان ساسانی ساخته یا مورد بازسازی قرار گرفته‌اند؛ ازین‌رو نام شاهان را بر خود دارند. درباره‌ی اداره‌ی شهرها در اواخر دوره‌ی

ساسانی در قانون‌نامه‌ی ساسانی یعنی در ماتی‌کان‌هزاردستان می‌توان اطلاعاتی کسب کرد. کارنامک اردشیر بابکان حکایت از شور و شوق این دولت در برپایی شهرهای جدید و یا بازسازی ماندگاه‌های قدیمی دارد. از جمله منابع دیگر بایستی به کتاب‌های شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان اثر پیگولوسکایا؛ شهرهای ساسانی نوشته‌ی دکتر رضا مهرآفرین، نظری اجمالی به شهرنشینی و شهرسازی در ایران به کوشش محمدیوسف کیانی و مقاله‌ی «ویژگی‌های تاریخی و مؤلفه‌های جامعه‌ی شهری ایران در اواخر دوره‌ی ساسانیان» اشاره کرد که توسط الهیار خلعتبری و عباس پرتوی مقدم به رشته‌ی تحریر درآمده است. در این رابطه باید اذعان کرد که در تحقیقات گذشته عموماً شهرسازی ساسانی و آن هم از جنبه‌های سیاسی، تجاری و معماری مورد توجه قرار گرفته و از منظر اقتصاد سیاسی تا حدودی مغفول و مهجور مانده است. این پژوهش به انگیزه‌های شاهان در ایجاد و گسترش شهرها به‌عنوان پایگاه‌های اقتصادی و از دید انتفاع مالی دولت به موضوع نگریسته است.

۲. سیاست اقتصادی شاهان ساسانی در قبال شهرسازی و تمرکزگرایی

بررسی در علل و پیامدهای شهرسازی به‌عنوان سیاستی پایدار جهت تغییر بنیان‌های اقتصادی نکات بسیاری را در تاریخ اقتصادی این دولت روشن می‌سازد. عمران و آبادانی عصر ساسانی پدیده‌ی جدیدی در تاریخ حکمرانی ایرانیان محسوب می‌شود. شهرسازی‌های بسیار متفاوت و گسترده که منابع تمرکز آن را بیشتر در بین‌النهرین، خوزستان، پارس و بنادر شمال و جنوب خلیج فارس نشان می‌دهند، قرن‌ها قطب اقتصادی و تجاری ایران بوده‌اند.

ایجاد پایگاه‌های نظامی در مناطقی که قدرت دولت مرکزی کمتر نفوذ داشت و توسعه‌ی آن‌ها در ادامه و تبدیل آن‌ها به شهرها، وسیله‌ای برای کنترل تمام نواحی کشور بود. اغلب اسامی این کانون‌های جمعیتی جدید با نام یا لقب پادشاهان ترکیب می‌شد. نام‌گذاری بسیاری از شهرها با پسوند «ایران» یا «خوره» درعین حال که نمایانگر گرایش‌های ملی و مسلکی ساسانیان است، در واقع بازگشتی بود به اصطلاح اوستایی airyanemxareno به مفهوم پادشاهی و چیرگی مستقیم شاهنشاه بر شهرها (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۲۱). این الگو در دوره‌ی ساسانیان توسط اردشیر بابکان (۲۲۴-۲۴۰ م) شروع و به‌وسیله‌ی جانشینانش ادامه یافت. در این شیوه، هر شهر جدید و به همان اندازه پراهمیت به‌وسیله‌ی نواحی که به‌طور مستقیم تحت سرپرستی پادشاه بود، احاطه شد. بنابراین، شاه می‌توانست در یک ناحیه‌ی مشخص تمام زندگی اقتصادی از جمله کشاورزان، صنعت، معدن و تجارت و حمل‌ونقل را در دست داشته باشد. دغدغه‌ی پادشاهان ساسانی ترقی

اقتصادی این شهرها و مناطق داخلی کشور به وسیله ایجاد و حفظ امنیت بود (Giselen, 2001: 545-46).

شهرسازی‌های شاهی به دو صورت نوین و تغییر نام بودباش‌های از پیش موجود بود که این امر تنها در زمین‌هایی امکان داشت که به ارث یا به قهر به دست می‌آمد (Giselen, 2001: 545-46). از میان برداشتن ملوک الطوائف که از اهداف دولت تازه تأسیس شده‌ی اردشیر بود و با آن، حداقل طبق برنامه، شاهنشاهی نوین خویش را بنیان نهاد و املاک قهراً متصرفه‌ای را همه جا در اختیار وی قرار داد. این زمین‌ها باعث شد که اراضی در تملک مستقیم دودمان کوچک استخر، که در گذشته نیز از آن اردشیر بود، گسترش یابد و به وی امکان داد تا در آنجا شهرهایی به نام خود ایجاد کند یا آن‌ها را تغییر نام دهد (آلت‌هایم، ۱۳۸۲: ۱۸-۱۹). ظهور شهرهای جدید و احیای مراکز شهرنشین قدیمی در ادامه با خواست جدایی حرفه‌وپیشه از جماعت‌های روستایی و تقسیم کار مجدد اجتماعی منطبق و مرتبط بود. البته توسعه و گسترش این نوع شهرها با نیازهای روزافزون بازار داخلی انطباق داشت. شهرها به مرکز عمده در راه‌های ترانزیت و بازرگانی کشور تبدیل شدند؛ از جمله راه بازرگانی که از سوریه و بین‌النهرین آغاز می‌شد از شهرهای ایران به‌ویژه سلوکیه و تیسفون و سراسر آسیا می‌گذشت تا به چین می‌رسید (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ص ۲۵۲).

اگرچه تلاش اردشیر برای تمرکز و حذف قدرت‌های محلی در طول سلطنتش به‌طور کامل عملی نشد، ولی فرزندان، شاپور، دنباله‌ی این طرح را گرفت و به سرانجام رساند. وی علاوه بر سرکوب مخالفان، شهرهای شاهی (دستکرت) را ایجاد کرد. افزایش سریع شهرهای شاهی باعث قدرتمندی اقتصادی و البته سیاسی شاهنشاهی شد.^۱ وحدت سیاسی و کنترل از مرکز همه‌ی مناطق را تحت پوشش عواقب جنگ‌های طولانی با روم قرار داد. تدبیر دولت ساسانی در ایجاد شهرهای شاهی جهت تحکیم و تثبیت تمرکزگرایی به توسعه‌ی شهرنشینی در قلمرو ساسانی منجر شد که تحول اقتصادی و تثبیت پایگاه اجتماعی پیشه‌وران از نتایج آن بود. از اهداف و سیاست‌های مختلف این شهرسازی‌ها زدودن آثار ملوک الطوائفی و وابسته کردن مناطق به سیستم متمرکز مالی جهت اطاعت مستقیم از مرکز و افزایش مالیات و بهره‌گیری بیشتر با نظارت مستقیم مأموران بود (آلت‌هایم، ۱۳۴۲: ۸۶).^۲

۱. افزایش شهرهای شاهی برابر با رشد دستکرت شاهنشاه بود. شهرهای شاهی در دوره‌ی ساسانی مراکز پادگان‌های نظامی در سرزمین‌های نو گشوده و بعدها مراکز حوزه‌های اداری نوین بودباش‌های کارگزاران دولتی در این حوزه‌ها بود (پارشاطر، ۱۳۸۱: ۱۲۱/۳-۱۲۲).

۲. آلت‌هایم درباره‌ی رابطه‌ی شهرهای شاهی با مرکز قدرت می‌نویسد: «هر قدر ملکی نزدیک‌تر به چنین شهر سلطنتی بود مأموران پادشاه می‌توانستند میزان مالیات آن را بالاتر ببرند» (آلت‌هایم، ۱۳۴۲: ۸۶).

این شهرهای جدید در مرحله‌ی اول علاوه بر ساکنان بومی شهرهای سابق نیازمند نیروهای دیگری نیز بودند. هیئت حاکمه‌ی پارسی و موبدان به تنهایی قادر به تغییر ترکیب جمعیت گذشته نبودند. کاهش نفوذ در شهرهای جدید مشکل دربار بود. آنچه از لابه‌لای منابع درباره‌ی ساکنان شهرهای جدید ثبت شده است دلالت بر انتقال و جابه‌جایی ساکنان شهرهای دیگر و اسکان اسرای رومی دارد که بیش‌ترین مطالب در این باره در منابع سریانی و عربی آمده است. مشهورترین جابه‌جایی در عهد شاپور اول بوده است. وی بسیاری از مردم سوریایی را در شوش و شوشتر و دیگر شهرهای ولایت اهواز اقامت داد که زادوولد کردند و در آن دیار سکونت گرفتند. از آن هنگام در شوشتر دیبای شوشتری و انواع حریر و در شوش خز و به دیار تعیین پرده و فرش بافتند (مسعودی، ۱۳۷۰: ۲۵۴). این جابه‌جایی‌ها نتایج مهمی بر شهرنشینی و اقتصاد تجاری عصر ساسانی بر جای گذاشت. مدرکی دال بر اینکه اردشیر اول با وجود جنگ‌های متعدد علیه روم به اسکان اسرای رومی در شهری خاص اقدام کرده باشد در دست نیست؛ اما در دوره‌ی شاپور اول کمبود نیروی انسانی متخصص و گسترش شهرهای نوین این نگرش را تقویت کرد و به نوعی عامل اقتصاد سیاسی یکی از مهم‌ترین دلایل لشکرکشی‌های متعدد بود. پیگولوسکایا می‌نویسد: «خاندان ساسانی که بر قشرهای وسیعی از اشرافیت نوین ایران و سردمداران موبدان و هیربدان تکیه می‌کرد، احساس می‌نمود که این پیکارها موجب ثروتمند شدن و بهبود وضع آن‌ها خواهد شد. جنگ جز غارت و کسب غنیمت و ثروت بی‌شمار موجب تبدیل اسیران جنگی غرب به برده می‌شد و از این رهگذر نیاز کشور به نیروی کار برطرف می‌شد» (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ۲۲۵). این بهترین نطق برای آشکارسازی سیاست شهرسازی جدید ساسانیان است. جابه‌جایی به مناطق خوزستان و فارس، که مراکز اقتصادی و شهرهای صنعتی بودند، انجام می‌گرفت. ابن‌قفطی در تاریخ-الحکما آگاهی‌هایی درباره‌ی انتقال اهل حرفه و صنعت و شهرنشینان به جندی‌شاپور پس از صلح فلیپ در دوره‌ی شاپور اول ارائه می‌دهد (ابن‌قفطی، ۱۳۴۷: ۱۸۳).

انتقال این اسرای عموماً ماهر با تشکیلات خاصی همراه بود و طبق اطلاعات منابع سریانی، صنعتگران سازمان اتحادیه‌ای حرفه‌ای داشتند که در رأس آن مدیران قرار گرفته بودند. افراد متعلق به یک صنف معین در یک محله‌ی مخصوص و یا در یک کوچه می‌زیستند. همچنین کارگاه‌های مخصوص شاهی وجود داشت که فرآورده‌های آن به شاهان تعلق داشت (دیاکونوف، ۱۳۴۶: ۴۴۷). استفاده از مهارت فنی اسرا در کارگاه‌های سلطنتی برای منافع دربار بسیار مهم بود. بدین ترتیب محصولات و کالاهای گران‌بهای دربار و اطرافیان آن

تأمین می‌شد. مهاجران صنعتگر و هنرمند در خدمت اشراف، شکوه و جلال ساسانی را در رقابت با روم هم‌طراز کردند و علاوه بر تأمین نیازهای اساسی، تجلی قدرت اقتصادی دربار را نیز ترقی دادند.^۱ یکی دیگر از مهم‌ترین اهداف شاهنشاهان ساسانی در اسکان صنعتگران و نساجان رومی تلاش برای افزایش تولید داخلی بود. از آنجا که مواد خام صنایع در دسترس صنعتگران فراوان بود^۲ آن‌ها برخلاف روند گذشته در صادرات ابریشم خام تغییراتی صورت دادند و با افزایش سودآوری منسوجات گران‌بها، تجارت کردند. از این رهگذر علاوه بر تأمین نیازهای دستگاه دولت، تجارت سودمندی در اختیار آن‌ها قرار گرفت. بیگاری اسیران در کارگاه‌های سلطنتی پارچه‌های مختلف و گران‌بهایی تولید کرد و به تثبیت تدریجی موقعیت قشر صنعتگر در شهرها انجامید و آن‌ها را هم‌پای بازرگانان به یکی از ارکان شهرنشینی تبدیل کرد. این قشر پرجمعیت مراکز صنعتی و بازرگانی مهم‌ترین پایگاه حکومت بودند. یافته‌های باستان‌شناختی جنوب‌غربی ایران که نمایانگر افول جمعیت روستایی و مهاجرت به شهرها در مناطقی مانند عراق، خوزستان و جلگه دهلران است، تأیید دیگری است بر به نتیجه رسیدن سیاست شهرنشینی و تمرکزگرایی دولت ساسانی (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۲۰). این افزایش جمعیت شهرنشینی نتیجه‌ی مستقیم سیاست رشد و توسعه‌ی شهرنشینی دولت ساسانی بود و ظاهراً در مورد بیشتر استان‌های توسعه‌یافته صدق می‌کند (Neely, 1947: 30). احتمالاً یکی از انگیزه‌های دیگر مؤثر بر این پدیده‌ی مهاجرت به شهرها امکان‌پذیر شدن تجارت در این محل‌های جدید و نزدیکی آن‌ها به جاده‌هایی بود که فعالیت اقتصادی فراگیر داشته‌اند (Neely, 1947: 30).

گسترش شهرنشینی تحت حمایت دولت تأثیر مثبتی بر فعالیت‌های شهری و صنعت و تجارت می‌گذاشت. این شهرنشینان، پیشه‌وران و بازرگانان به همراه درباریان و نظامیان پایگاه مستحکم حکومت بودند. با این سیاست شهرها «نه تنها مراکز صنعتی محسوب می‌شدند بلکه مراکز مهم تجاری» نیز بودند (دیاکونوف، ۱۳۴۶: ۴۱۷؛ J. Kroger, 1992: 446-448). پیدایش شهرهای بزرگ و پرجمعیت در این دوره دلیل روشن تحول اقتصادی در حرفه‌های گوناگون بود که به تدریج و البته به صورت مستمر و متمرکز شکل گرفت. توسعه‌ی روابط بازرگانی و رشد مناسبات اقتصادی به گسترش مراکز مبادله و فروش کالا و ظهور فضای مهمی

۱. از سرگذشت پوسی، اسیر رومی، چنین برمی آید که آن‌ها به اراده‌ی دربار در کارگاه‌های سلطنتی شهرهای مختلف فعالیت داشتند و با ازدواج و تشکیل خانواده مجموعه ای تولیدی پدید آوردند که شاپور آن‌ها را در بیشاپور فارس اسکان داد و پس از بنای کرخای لیدانی بدانجا فرستاده شدند (پیگولوسکیا، ۱۳۶۷: ۳۱۲؛ ویسهورف، ۱۳۷۷: ۲۳۷).

۲. آن‌ها علاوه بر بافت منسوجات جدید از نسخ وارداتی و طرح‌های جدید که احتمالاً از ریش‌ریش کردن منسوجات وارداتی و بافت دوباره‌ی آن‌ها بود، بهره گرفته‌اند و در درازمدت نمی‌توانستند به صنعت ظریف نساجی چینی اکتفا کنند.

چون بازار در کالبد شهرها انجامید. اگرچه بازار پیشینه‌ی کهنی در تاریخ ایران دارد؛ اما در دوره‌ی ساسانی در راستای سیاست‌های اقتصادی دولت به عنوان عنصری در سازمان فضایی شهرهای جدیدالتأسیس ظاهر شد. شواهد و مستندات مؤثقی این موضوع را تأیید می‌کند. به طور مثال، در این مورد می‌توان به انتخاب شهر سوق‌الاهواز که برای تمرکز بازاریان «هوجستان واجار» (مجمعل التواریخ، ۱۳۱۸: ۶۱-۶۲) صورت گرفت، پرداخت که بازاریان نوپا را از پایگاه اجتماعی ویژه‌ای در میان پیشه‌وران برخوردار ساخت. پیامد این پایگاه نوظهور این بود که ترانزیت کالای خارجی به صورت کامل تحت کنترل حکومت مرکزی قرار گرفت. اشاره‌ی فصل سی و هشتم از کتاب دینکرد بر گونه‌ای از نظم و قواعد خاص در قالب استقرار دکان‌های هر پیشه و حرفه در یک راسته دلالت دارد (دریابی، ۱۳۸۳: ۱۱). اینکه در تیسفون بازاری مخصوص کاه‌فروشان و در شهر آمد بازاری خاص محصولات کشاورزی (پیگولوسکایا: ۱۳۶۷: ۳۵۶) وجود داشت، اشاره به انتظام بر اساس نظام رده‌بندی صنفی دارد.

این مراکز اقتصادی جدید پس از سقوط شاهان محلی اشکانی جانشین مراکز حکومت آن‌ها شد. در حقیقت مهم‌ترین علت وجودی بنای برخی شهرها در این دوره رقابت با مراکز قدیمی تجاری نظیر سلوکیه و بلاشگرد بود که شهرهایی چون ویه‌اردشیر در کنار آن‌ها ایجاد شد (کیانی، ۱۳۷۴: ۴۴-۴۵).^۱ این سیاست شهرسازی در بین‌النهرین که جایگاه ویژه‌ی قطب اقتصادی ایران ساسانی محسوب می‌شد به خاطر فراهم آوردن شرایط زندگی شهری بیشتر اجرا شد. روند شهرسازی به نوعی سیر تحول سیاسی و اقتصادی جامعه را نیز نشان می‌دهد. این شهرسازی‌ها تا دوره‌ی شاپور دوم (۳۷۰-۳۰۹ م.) بیشتر در فارس، خوزستان و بین‌النهرین تمرکز داشت. گرایش به سازندگی در غرب قلمرو برای تحکیم پایه‌های اقتصادی و تجاری بسیار مهم بود و سازندگی و شهرسازی در این ایالت‌های زرخیز به خوبی نشانگر گرایش به سوی اهداف اقتصادی است.

گرچه از نظر اقتصادی بیشتر شهرهایی که توسط پادشاهان ساسانی احداث شدند وابسته به منطقه‌ی اطراف خود بودند، ولی گروهی از شهرهای تجاری و بندری نیازهای خود را از نواحی دوردست تهیه می‌کردند. شهر محل فعالیت پیشه‌وران بود. هر رشته دارای صنف ویژه‌ای بود که اعضای آن در محله و کوی خاص در شهر

۱. از جمله شهرهای ساخته شده، وه اردشیر (Vehardashir) یا بهرسیر که به معنای نیکی‌اردشیر است، بود. اردشیرخوره یا شکوه‌اردشیر همان گور یا فیروزآباد بعدی است. بيشاپور (bayshapur) اعليحضرت شاپور یا به‌صورت وه شاپور به معنای وجه نیگوی شاپور تا دوره‌ی ایلخانی در قرن ۱۳ میلادی شکوفان بود. شکل اصلی آن به‌صورت (VehAntiok-i shapur) آمده است.

یا جوار آن سکونت داشتند. از ویژگی‌های مهم این شهرهای جدید وجود بازارهای^۱ مجهز در شهرها بود که نباید از تأثیر و تدبیر دولت در ایجاد آن‌ها غافل ماند (مشهدی‌زاده، ۱۳۸۳: ۲۳۰). گسترش شهرها طی سده‌های سوم و چهارم میلادی به ایجاد بازارها و مراکز مبادله علاوه بر منفعت دولت با امتیازهایی برای اهالی شهرنشین همراه بود. بخش‌هایی از اراضی به شهرها منضم می‌گشت تا خواروبار و مایحتاج اهالی شهرها از این رهگذر تأمین گردد. اراضی که به شهرها منضم می‌شدند وابسته به شهر بودند و حومه‌ی تفکیک‌ناپذیر شهر به شمار می‌آمدند. درواقع شهر و حومه‌ی آن مجموعه‌ی واحدی را تشکیل می‌دادند.

شاهان ساسانی به دلایل متعدد خواستار احیای شهرهای قدیمی یا ساخت شهرهای جدید بودند. شهرها از دیدگاه اقتصادی مراکز پیشه‌وران و بازرگانان و همچنین واحد اداری به شمار می‌رفتند و از دیدگاه سیاسی تکیه‌گاهی برای تحکیم موقعیت اشراف فنودال بودند (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ۳۷۵). جالب‌ترین آگاهی‌ها درباره‌ی اداره‌ی شهرها در اواخر دوره‌ی ساسانی در قانون‌نامه ساسانی یعنی در ماتیکان‌هزاردادستان آمده است. داوران و آمارگران نمایندگان دیوان مرکزی در شهرها بودند که وظایف خود را برابر با دستورهای فرمانروای ولایتی یا استاندار انجام می‌دادند (یارشاطر، ۱۳۸۱: ۱۲۳/۳). از جمله صلاحیت‌های آمارگران نظارت بر پرداخت مالیات‌های این شهرهای نوین به خزانه‌ی شاهی، صدور اسناد درباره‌ی حقوق مالکیت، تصرف و مانند آن‌ها بود. همه‌ی مراحل حقوقی مربوط به اموال دولتی به‌دست داوران انجام می‌گرفت. در اواخر این دوره نواحی روستایی با روستاهایشان در حیطه‌ی اداره‌ی شهری درآمد (کریستن‌سن، ۱۳۷۸: ۹۹).^۲ بنا به وجود انواع شهرها در عهد ساسانی، در شهر شاهی تمامی امور حیاتی شهر در دست شهرها بود. در سایر شهرها نیز نمایندگان دولت حضور داشتند (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ۳۷۴). در اواخر دوره‌ی ساسانی نظام متمرکز حکومت و سازمان شهری با یکدیگر همبستگی سیاسی و اقتصادی پیدا کرده بود (اشرف، ۱۳۶۰: ۹). با توجه به مطالب ذکرشده می‌توان دریافت که اقدام دولت ساسانی در رشد شهرسازی و شهرنشینی علل

۱. نکته‌ای که به ماهیت ویژه‌ی شهر در دوره‌ی ساسانی باز می‌گردد، ظهور بازار به‌عنوان یک عنصر اصلی در کالبد شهر و عامل مؤثر در اقتصاد شهری است. در شهر ساسانی بازار به «قلب شهر» تبدیل شد. دولت مرکزی نیز توسط دستگاه اداری خود به کنترل و تنظیم امور مربوط به تجار و پیشه‌وران و مناسبات بازار می‌پرداخت (اشرف، ۱۳۶۰: ۶۹-۸۶).

۲. در شهرهای کارهای کشوری را مأموران دولت، شهریک‌ها و دیهیک‌ها اداره می‌کردند. شهریک‌ها را از میان دهقانان انتخاب می‌کردند. شهریک‌ها را به عربی رئیس‌الکوره ترجمه کرده‌اند. احتمالاً شهریک‌ها از طبقه‌ی آزادان بودند. دهقانان و کُندُخُودایان هم به‌صورت ارثی اداره‌ی امور محلی را در دست داشتند. دهقانان به منزله‌ی چرخ‌های ضروری دولت بودند. وظیفه‌ی آن‌ها در این صورت وصول مالیات بوده است (کریستن‌سن، ۱۳۷۸: ۷۹). در شهرها علاوه بر یک شهر، موبد و همچنین آمارگر وجود داشت که اداره‌ی امور مالی را بر عهده داشت. شاهنشاهی ساسانی، ص ۱۲۸.

متعددی داشت که یکی از آن‌ها سود سرشاری بود که ساسانیان از اخذ مالیات می‌بردند، ازین‌رو به توسعه‌ی نساجی، شیشه‌گری، بلورسازی، فلزکاری و سایر صنایعی که به نیروی کار فراوان نیاز داشتند و این نیرو توسط آن‌ها در شهرها اسکان می‌یافت، توجه می‌کردند. اسیر گرفتن مهندسان و کارگران ماهر و صنعتگران رومی و انتقال آن‌ها به شهرهای نوساز و قدیمی هم بر جمعیت شهرها می‌افزود و هم باعث آموزش کارگران ایرانی می‌شد. نه تنها منابع مکتوب بلکه عملیات باستان‌شناسی نیز وجود این جنبش عظیم در شهرها را تأیید می‌کند (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۲۱).

۳. استمرار سیاست شهرسازی اقتصادی: بنادر شمال و جنوب خلیج فارس

موقعیت جغرافیایی و ارتباطی مناسب ایران در اتصال مراکز تمدنی موجود در جهان آن روز سبب شد تا تجارت بین‌الملل مسیرهای خود را در ایران جست‌وجو کند. آگاهی و بینش شاهان نخستین ساسانی نسبت به این پدیده و اصرار آن‌ها بر ساخت و گسترش شهرها در سرزمین‌هایی که این مسیرها از آن عبور می‌کردند، منطقه را تحت تأثیر قرار داد و علاوه بر گسترش فضای کالبدی شهرها، اقتصاد و جامعه‌ی شهری را نیز دستخوش تغییر و تحول کرد. شهرهای واقع بر راه‌های بازرگانی رشد محسوسی یافتند و برخی سکونت‌گاه‌های روستایی و ایستگاه‌های کاروانی مستقر که بر سر این راه‌ها قرار داشتند به شهر تبدیل شدند. مسیرهای آبی بازرگانی بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفت. تمایل زیاد شاهان نخستین ساسانی جهت ساخت شهر - بندرهای متعدد در سواحل شمالی و جنوبی خلیج فارس^۱ بیان‌کننده‌ی علایق نیرومند اقتصادی آنان برای کسب درآمد بازرگانی خارجی در مسیرهای آبی است. به نظر می‌آید کارکرد اداری - سیاسی این‌گونه شهرها بسیار ضعیف و ناچیز بوده است؛ اما در حوزه‌ی اقتصادی نقش فعالی ایفا کرده‌اند و در مقام ایستگاه‌های گمرکی سهم بسزایی در تحویل عوارض برای حکومت داشته‌اند که پرده از سیاست اقتصادی دولت در ایجاد این کانون‌های تجاری برمی‌دارد. (خلعتبری و پرتوی مقدم، ۱۳۸۹: ۴۹-۷۰).

امور تجاری و بازرگانی در حوزه‌های گوناگون شهری، بین شهری و میان بخش‌های مختلف تا سرزمین‌های پیرامون و دوردست تا اندازه‌ی زیادی متأثر از نوع سیاست تجاری ساسانیان در تمرکز اقتصادی و سیاسی بود. پیامد سیاست‌های تجاری دولت این بود که راه‌های تجاری منتهی به کشور، چه در بخش شمالی و چه در بخش جنوبی، در راه دریایی چین (کانتون) - هند - دریای پارس شکوفایی قابل تأملی یافتند و به تبع آن شهرها

۱. منابع عربی - اسلامی هنگام شرح فتوح مسلمانان در نواحی ساحلی خلیج فارس از بنادر آباد و فعال مانند ابله در جنوب بصره، ری شهر، مهرובان، سیراف، سینیز و جواثا در بحرین و... یاد کرده‌اند (بلاذری، ۱۳۴۶: ۲۵۹-۲۶۳).

که متناسب با تمرکز اقتصادی و عرضه‌ی مازاد تولید در گسترش عرصه‌ی بازرگانی عمل می‌کردند، به بالندگی نائل شدند (باستانی‌راد، ۱۳۸۷: ۸۷-۹۲). در ادامه‌ی رونق بازرگانی و صنعتی، گسترش راه‌های تجاری، رشد شهرهای وابسته به دستگاه‌های اداری پادشاهی و افزایش دخالت دستگاه اداری در زندگی شهری، امور صنف-ها، بازرگانان، فعالیت‌های اقتصادی، رشد مناسبات شهرنشینی و اقتصاد شهری و گرایش به تخصصی شدن حرفه‌ها و پیشه‌ها در دوره‌ی ساسانیان را در پی داشت (همان، ۱۳۸۷: ۸۷-۹۲). این راه‌ها چه در دریا مانند خلیج فارس و چه در خشکی مانند راه ابریشم (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۳۳۴-۳۴۲) تحت نظارت ایرانیان قرار داشتند و وسیله‌ای برای کسب درآمد بسیار بودند. درآمدهای سرشار از دادوستد و گرفتن حق ترانزیت، منابع لازم را برای انجام هزینه‌های سنگین ایجاد شهرهای جدید و توسعه‌ی ایستگاه میان‌راهی فراهم می‌آورد (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ۱۱).

مناسبات تجاری بین‌المللی از چند طریق در رشد مناسبات شهری و شهرنشینی مؤثر واقع می‌گردید: هم در احیا و گسترش شهرهایی که کارکرد ترانزیتی داشتند و هم در ارتقای مناسبات و تکامل درونی شهرهایی که به مبادلات تجارت جهانی آن روزگار وارد می‌شدند. شهرهای غرب ایران مرکز مهم تولیدات صنعتی و انجام عملیات دادوستد و بازرگانی بودند. در سایر نقاط کشور و نیز شهرهای کهن تحت‌تأثیر این وضعیت اقتصادی، گسترش و رونق یافتند.^۱

توسعه‌ی شهرنشینی و اقتصاد بازرگانی به رشد صنایع، دادوستد و شکاف در طبقه هوتخشبد (Hutuxshbod) (بازرگانان و صنعتگران) از واستریوشان (Vasteruoshan) (کشاورزان) کمک کرد. این وضع به افزایش طرفداران دولت در بین بازرگانان انجامید. زیرا آنان بیشتر خواهان کشوری امن و وسیع برای دادوستد بی‌وقفه در سراسر مملکت بودند. بنابراین، شهرها پایگاه عمده‌ی دولت ساسانی گردیدند.^۲ در شهرها علاوه بر مراکز تولیدی، کاخ‌ها و اقامتگاه‌های شاه و اعضای خانواده‌اش و پایگاه نظامی جهت حمایت از آن‌ها وجود داشت. شهر مجموعه‌ای اداری، اقتصادی و تجاری شد که ساخت شهر در سطح وسیع نشانه‌ی ورود زندگی کشاورزی به شهری و تحول اساسی در ساخت اقتصادی بود که خیلی تدریجی و آرام انجام گرفت.

۱. رونق بازرگانی و صنعت، گسترش راه‌های تجاری، رشد شهرهای وابسته به دستگاه اداری پادشاهی و نیز افزایش دخالت دستگاه اداری در زندگی شهری، امور صنف‌ها، بازرگانان و فعالیت‌های اقتصادی آنان، رشد مناسبات شهرنشینی و اقتصاد شهری در دوره‌ی ساسانی را به دنبال داشت (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷: ص ۳۴۰).

۲. شاهان ساسانی در سیاست داخلی خود از شهرهای خودساخته علاوه بر کارکرد اقتصادی آن‌ها، به‌عنوان اهرم و پدیده‌ی نو ظهور برای کاهش وزنه‌ی اجتماعی-سیاسی زمینداران بزرگ استفاده می‌کردند (اشرف، ۱۳۵۴: ۷-۴۹).

پژوهشگران روسی آن را تکامل مناسبات فنودالی می‌نامند. این سیاست به معنای کنار گذاشتن فعالیت کشاورزی حتی در محدوده‌ی شهر نبود، زیرا کنار این شهرهای جدید مزارع و کشتزارهای فراوانی وجود داشت.

نتیجه

در دوره‌ی ساسانیان شهرها از شالوده‌های اساسی سازوکار (ارگانیسم) اجتماعی و سیاسی به حساب می‌آمدند و گسترش و رونق فراوان یافتند. در واقع رونق بازرگانی و صنعت، گسترش دادوستد و رشد شهرهای وابسته به دستگاه اداری پادشاهی، از میان رفتن نهادهای شهر، افزایش دخالت دستگاه‌های دولتی در زندگی شهری و امور اصناف و بازرگان و فعالیت‌های آن‌ها از مهم‌ترین سیاست‌های اقتصادی و تجاری دوره‌ی ساسانیان بود. هدف شهرسازان بزرگ باستان در توجه به شهرها بر فعال‌تر و پرونق‌تر کردن بازار دادوستد داخلی یا ترانزیت محصولات و امتعه‌ی سودآور به همسایگان مجاور بود. پایتخت آن‌ها تیسفون بود و شهرهای بزرگ مهم‌ترین تجارت‌خانه‌های ایران بودند و سیاست افزایش شهرنشینی، بازارها را به تکاپو و میانجیگری بین‌المللی ترغیب کرد و ساسانیان از واسطه‌گری شرق و غرب و بالعکس استفاده می‌کردند. آن‌ها شهرهای واقع در مسیر راه‌های بزرگ را به‌صورت تجارت‌خانه و کالنبار درآورده و احیا کردند.

ساسانیان توانستند ضمن کنار گذاشتن عناصر متضاد و ناهمخوان با ساختار سیاسی و اجتماعی مألوف ایرانی که سراسر دوره‌ی اشکانی را به تنش و بحران کشانیده بود، الگویی متناسب و تکامل‌یافته از نظام اجتماعی و اقتصادی را که مبتنی بر منفعت سیاسی و ملی، سنت‌ها و آرمان‌های اجتماعی دوره‌ی هخامنشی و شرایط روز جامعه‌ی ایرانی بود به تحقق رسانند. در نتیجه، در دوره‌ی ساسانیان مناسبات اقتصادی و نیروهای مولد اقتصاد شهری رشد و کمال درخوری را تجربه کردند.^۱ تأسیس و نیاز به شهرها در آغاز دوره‌ی ساسانی نقش مهمی را در اداره‌ی دولت مرکزی بازی می‌کرد. این شهرها به‌عنوان ساختمان سیاسی مستقل مدنظر قرار نمی‌گرفت بلکه به یک مرکز قدرت سیاسی، اقتصادی اجتماعی و نظامی در راهبری کشور به‌وسیله‌ی شاهان ساسانی تبدیل گردید که به تدریج ویژگی اقتصادی و بازرگانی آن‌ها بیش‌ازپیش نمایان شد. خصوصاً با اسکان اجباری

۱. یوسفی فر، ۱۳۸۲: ۱۳۱.

گروه‌های مردم حرفه‌ای و متخصص در شهرهای تازه تأسیس، رشد صنعت و کشاورزی در قلمرو پهناور ایران تضمین می‌شد. در مجموع، پیامد سیاست‌های اقتصادی دولت ساسانی در شهرسازی و تمرکزگرایی به تجدید بنای شهرهای کهن، احداث شهرهای نو، کوچ دادن توده‌های مردم به شهرهای نو، بنیاد، جذب پیشه‌وران دارای تخصص‌های گوناگون به شهرها و سرانجام ایجاد بازارها و مراکز مبادله و پیدا شدن طبقه‌ی بازرگانان و صنعتگران گردید که همه‌وهمه با امتیازهایی برای اهالی شهرنشین همراه بود. مجموعه‌ی یادگار شاهنشاهان در کنار یکدیگر، واحد بزرگ سیاسی، اقتصادی، تجاری و مذهبی ساسانیان را به وجود آورد که در قرن ششم ترقی تجارت بین‌المللی آن را به بالاترین حد شکوه و عظمت‌اش نزدیک کرد و تا پایان حکمرانی ساسانیان آن‌ها بزرگ‌ترین شهرهای تجاری و مرکز اجتماع بازرگانان داخلی و خارجی از اطراف و اکناف عالم بودند.

کتابنامه

آلتهایم، فرانسیس (۱۳۴۲)، آسیا در کشمکش با اروپا، هون‌ها، ساسانیان، ترجمه‌ی داود منشی‌زاده، تهران: علمی و فرهنگی.

_____ (۱۳۸۲)، تاریخ اقتصاد دولت ساسانی، هوشنگ صادقی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

ابن قفطی، جمال‌الدین ابوالحسن علی (۱۳۴۷)، تاریخ الحکما، ترجمه بهمن دارای، تهران: انتشارات رانشان.

احمد بن یحیی بلاذری (۱۳۴۶)، فتوح البلدان، بخش مربوط به ایران، ترجمه آذرتاش آذرنوش، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

اشرف، احمد (۱۳۶۰)، «نگرشی در تحول شالوده‌های نظام طبقاتی از دوره‌ی ساسانی به دوره‌ی اسلامی»، آرش، دوره‌ی ۵، ش ۴.

_____ (۱۳۵۴)، «ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران»، علوم اجتماعی و تعاون، دانشگاه تهران، دوره‌ی اول، ش ۴.

باستانی‌راد، حسن (۱۳۸۷)، شهر و شهرنشینی در دوره‌ی سامانیان، دانشگاه شهید بهشتی، رساله‌ی دکتری.

پیگولوسکایا، نینا ویکتوریا (۱۳۶۷)، شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران: علمی و فرهنگی.

حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵)، از شار تا شهر، تهران: دانشگاه تهران.

خلعتری، الهیار و پرتوی مقدم، عباس (تابستان ۱۳۸۹)، «ویژگی‌های تاریخی و مؤلفه‌های جامعه‌ی شهری ایران در اواخر دوره‌ی ساسانیان»، تاریخ ایران، ش ۶۵، صص ۷۰-۴۹.

دریایی، تورج (۱۳۸۳)، شاهنشاهی ساسانی، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: انتشارات ققنوس.

دیاکونوف، م.م (۱۳۴۶)، تاریخ ایران باستان، ترجمه روحی ارباب، تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب.

- شهرستان‌های ایران‌شهر (۱۳۸۸)، ترجمه‌ی فارسی و یادداشت‌ها از تورج دریایی و شهرام جلیلیان، تهران: توس.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۴) شاهنامه، به تصحیح ژول مول، ج ۵، تهران: انتشارات سخن.
- کارنامه اردشیر بابکان (۱۳۸۲)، ترجمه‌ی بهرام فره‌وشی، تهران: نشر دانشگاه تهران.
- کریستن سن، آرتور (۱۳۷۸)، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران: نشر صدای معاصر.
- کیانی، محمدیوسف (۱۳۷۴)، پایتخت‌های ایران، تهران: نشر سازمان میراث فرهنگی.
- _____ (۱۳۷۰)، شهرهای ایران، تهران: نشر جهاد دانشگاهی.
- گیرشمن، ر (۱۳۷۹)، تاریخ ایران از آغاز اسلام، محمد معین، تهران: علمی و فرهنگی.
- مارسیلنوس، آمیانوس (۱۳۱۰)، جنگ شاپورذوالکثاف با یولیانیوس امپراتور روم، ترجمه محمدصادق اتابکی، تهران: انتشارات اداره شورای نظام.
- مجمل التواریخ و القصص (۱۳۱۸)، به تصحیح محمدتقی بهار ملک الشعراء، تهران: نشر کلاله خاور.
- مسعودی، علی بن حسین (۱۳۷۰)، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی.
- مشهدی‌زاده دهاقانی، ناصر (۱۳۸۳) تحلیلی از ویژگی‌های شهری در ایران، تهران: نشر دانشگاه علم و صنعت.
- نولدکه، تودور (۱۳۷۹) ایرانیان و عرب‌ها در زمان ساسانیان، ترجمه‌ی عباس زریاب‌خویی، تهران: نشر سپهر.
- ورجاوند، پرویز (۱۳۷۰)، «شهرسازی و شهرنشینی در ایران» در شهرهای ایران، به کوشش محمدیوسف کیانی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و جهاد دانشگاهی.
- وندیداد (۱۳۸۵) ترجمه و پژوهش هاشم رضی، جلد اول، انتشارات بهجت: تهران.
- ویسهوفر، یوزف (۱۳۷۷) ایران باستان (از ۵۵۰ ق.م تا ۶۵۰ میلادی)، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- یارشاطر، احسان (۱۳۸۱) تاریخ ایران (کمبریج)، ترجمه‌ی حسن انوشه، جلد ۳ (قسمت دوم)، تهران: امیرکبیر.
- هوف، دیتريش (۱۳۶۵)، شهرهای ساسانی، ترجمه محمدرحیم طرف، نظری اجمالی به شهرنشینی و شهرسازی در ایران، به کوشش محمد یوسف کیانی، تهران: ارشاد اسلامی و هما.
- یوسفی‌فر، شهرام (۱۳۸۲) ساختار اقتصاد شهری در ایران دوره‌ی سلجوقی، رساله‌ی دکتری، دانشگاه شهید بهشتی.
- A. Shapurshahbazi, (2001) "Capital Cities", Encyclopaedia Iranica, Vol VIII.
- J.A. Neely, (1947), "Sasanian and Early slamic Water- Control and Irrigation System on the Dehruran Plain, Iran", ed. T.E. Downing and M. Gibson, Irrigations Impact on Society, University of Arizona press, Tuscon.
- J.kroger (1992), "Ctesiphon", EncyclopaediaIranicaVol VI, pp 446-448.
- Rika, Giselen (2001), "Economy IV in the Sasanian Period", EncyclopaediaIranica Vol VIII.

The research on the Economical Policies of primary Sassanids kings in case of fundamentality and the revolution of trade cities

Farhad Nam Baradar Shad¹

Parviz Hossein Talaii²

Abstract:

When the Sassanians as the great city developers of ancient Iran, gained power by ousting the Ashkanids, they began to destroy independent and semi-independent governments of Ashkanid age. The Sassanians tried to consolidate their presence in these regions by constructing or reconstructing cities. These were done by the Sassanians to centralize administrative and political institutions. Moreover, the urbanization and city developing a policy of the Sassanians helped to the economical centralization of the government. The sassanids kings by centralization and supporting the people and craftsmen in these newly built cities turned these regions into strategic zones.

Urbanization and centralizations were the most important aspect of the sassanid government as sustainable policies for changing the economic structures. The investigation of the reasons and consequences of this policy illuminates many points in the economical history of this government. The expansion of urbanization and developing cities by the support of the Sassanian government had a positive impact on the urban industrial commercial activities. With the development of urbanization, the industries and commerce improved and a split emerged in Hutuxshbod class of the Vasteruoshan. this increased the proponents of the governments.

Keywords: Sassanids city developing, urbanization development, centralization, commercial economy.

¹ . M.A. In History of Iran before Islam, Shahid Beheshti University, expert in documents at the National Archive and Library of Iran. farhad.1363@gmail.com

² . Faculty member at Shahid Bahonar University, Kerman. PH.D of Ancient History of Iran.